

Debreceni Egyetem

BTK

Nevelés-és Művelődéstudományi Doktori Program

Kézi Erzsébet

Pedagógiai modernizációs kísérlet a két világháború között

(A sárospataki angol nyelvoktatás)

Doktori értekezés tézisei

Debrecen

2003

A kutatás célja

Feladatunkul a Sárospataki Református Kollégium első világháború utáni történetének bemutatását választottuk, az iskolai profilváltás nemzeti és nemzetközi aspektusainak feltárását.

A Sárospataki Református Kollégium 1920-ban még három iskolatípusból állt. Teológiai akadémiát, jogakadémiát és gimnáziumot foglalt magában. Dolgozatunkban a gimnáziumban végbement folyamatokkal foglalkozunk, a többi intézményrész életére csak olyan mértékben térünk ki, amennyiben ez a gimnáziumban történtek elemzésénél elkerülhetetlen. A gimnáziumban lezajlott változások azonban elválaszthatatlanok a Sárospataki Református Kollégium helyzetétől.

A disszertáció röviden bemutatja a 19. századi előzményeket. A 19. század vége óta egyre mélyülő válság jellemezte a sárospataki iskola helyzetét. Már a 19. század végén megtorpant a város és az iskola fejlődése, mivel a kiegyezés utáni gyors tőkés átalakulás nem érezte a térségben hatását. Ebben a helyzetben érte az iskolát Trianon sokkoló következménye és ezzel a beiskolázási körzet csökkenése. Ezt a helyzetet súlyosbította még az a tény, hogy a pozsonyi és kolozsvári egyetem Magyarországra telepítése miatt Klebelsberg elhatározta a jogakadémiák működésének korlátozását. Ez a Sárospataki Református Kollégiumot is súlyosan érintette. Sárospatakon a válság mélypontját a jogakadémia szüneteltetésének kimondása jelentette. Kutatásaink végigkövetik azt a példászerű válságkezelő folyamatot, amelyet a Tiszáninneri Református Egyházkerület segítségével a Sárospataki Református Főiskola vezetői jártak be annak érdekében, hogy megtalálják a válságból kivezető utat. Jó alkalmat jelentett számukra az, hogy 1931-ben a Kollégium fennállásának 400 éves évfordulóját ünnepelte. A válságkezelés fontos eszköze volt a Pataki Diákok Országos Szövetségének a létrehozása, és a politikai elittel való kapcsolattartás. Hozzá tartozott ehhez az is, hogy fel kellett adni a homogén református iskola és a „szegények iskolája” elképzelést, amely valójában nem is volt töretlen Patakon soha. Az iskolának mindig is szüksége volt a politikai vezető réteg támogatására. Csak ezen réteg segítségével tehetett szert jelentős politikai befolyásra, és csak így biztosíthatta a feltételeket az intézmény fejlesztéséhez.

Klebelsberg elévülhetetlen érdeme, hogy az angol nyelv oktatásának pataki megszervezésével az iskola életének páratlan fejlődési lehetőségét biztosította.

Nem csupán a magyar politikai elitel való kapcsolattartás alapjait vetette meg, hanem a Bethlen-kormány angol orientációs törekvéseinek megfelelően lehetőséget teremtett az angol politikai elit egy szűkebb csoportjával való kapcsolattartásra is. Az iskola hatása ezzel messze túlnőtt a régió határain és az ország egyik legjelentősebb középfokú tanintézményévé vált. Jelentőségét az is bizonyítja, hogy a kor minden hosszabb ideig hivatalban lévő kultuszminisztere ellátogatott az intézménybe (Klebelsberg Kunó, Ernst Sándor, Hóman Bálint, Teleki Pál).

Dolgozatunk bemutatja a válságkezelési folyamatot, a profilváltás módszerét, majd annak következményeit. Feltárjuk a sajtósági irányítási rendszer mechanizmusát.

Elemezzük a jogakadémia szüneteltetésének kimondását, majd azt az útkeresést, amely 1931-ben az Angol Internátus megnyitásához vezetett. Feladatunk volt azoknak a politikai csoportoknak a jellemzése, amelyek közreműködtek az új pataki oktatási forma megteremtésében.

Kutatásunk feladata volt az új oktatási forma következményeinek az elemzése is. Az angol nyelv tanításának bevezetése átalakította a tanulók felekezeti összetételét. Alapvetően más társadalmi rétegekből került ki az angol nyelvet tanulók populációja, mint az angol nyelvet nem tanulóké. Az angol nyelv tanításának bevezetése hatással volt a beiskolázási körzet alakítására is. Ugyanakkor a helyzet logikus következménye a tanári kar összetételének változása. Röviden vizsgáltuk azt is, hogy a kormányzati politika hogyan befolyásolta az új iskolatípus kialakítását. Foglalkoztunk a ma még élő volt diákok véleményének bemutatásával is.

A téma választását elősegítette az, hogy véleményünk szerint 1990 éppen úgy egy új korszak kezdete a magyar nép történetében, mint 1920 volt. Amikor kutatásainkat elkezdtük, meg voltunk arról győződve, hogy a két világháború közötti korszak bemutatása segítheti a jelen útkeresését.

Úgy gondoltuk, hogy a két világháború közötti korszak árnyaltabb, indulatok nélküli elemzése mindenképpen fontos már a történelmi realitás miatt is. Ehhez nyújthat adalékot egy helytörténeti nézőpontból vezérelt, de nemzetközi politikai összefüggéseket is feltáró munka. Indokolta elhatározásunkat az is, hogy az erről a korról készült munkák 1945 után általában egysíkú elemzést adtak.

Hozzájárult témaválasztásunkhoz az is, hogy a Sárospataki Református Kollégium ezen kétségtelenül jelentős szakaszát hosszú ideig a teljes elhallgatás jellemezte, mivel elitről, elit iskolákról, az elit vizsgálatáról az 1980-as évekig Magyarországon nem beszélhetünk.

Éppen azért, mivel a történelmi tisztánlátást az ideológiai torzítás sokáig akadályozta, most az indulatok nélküli, a tények pontos feltárásával végrehajtott elemzés hiánypótlásnak számít az oktatásügy területén is.

A korszak reális megítélését, a tisztánlátást sokszor gátolta a személyes érintettség, a történelmi távlat hiánya is. Mindezek a tényezők 1990 után már nem játszhattak meghatározó szerepet, így lehetővé vált a korszak eseményeinek reális bemutatása.

A disszertáció aktualitását támasztja alá az a tény is, hogy az Angol Internátus megnyitásának 70 éves évfordulóját 2001-ben ünnepeltük.

A sárospataki Angol Internátus nem jöhetett volna létre kormányzati segítség nélkül. A kormányzati segítség megvalósításában tagadhatatlanul a legjelentősebb szerepe Klebelsberg Kunó miniszternek volt. A Klebelsberggel kapcsolatos kutatások az 1980-as években élénkültek meg. 2002-ben emlékeztünk meg Klebelsberg halálának 70 éves évfordulójáról. Munkánkkal az ő emlékének is szeretnénk adózni. Az, hogy a pataki Angol Internátus az ő szellemi gyermeke, nem tagadható.

A kutatás módszerei

A disszertáció írásakor elsősorban a **forráselemzés** módszerével éltünk. Azért törekedtünk többféle forrás felhasználására és többféle kutatási módszer használatára, hogy több oldalról mutassuk be a történelmi valóságot, másrészt a többféle módszer lehetővé tette a korról alkotott mind hitelesebb kép kimunkálását.

Legfontosabb forrásunk a Sárospataki Református Kollégium kutatási évekre vonatkozó Értesítői, amelyeknek közleményeit összevethettük a helyi sajtóorgánumok cikkeivel. A másodlagos források megállapításait igyekeztünk levéltári forrásokkal is alátámasztani, amennyiben erre volt lehetőség. Utaltunk az országos sajtóorgánumokban megjelent cikkekre, a rádióban elhangzott Sárospatakkal foglalkozó műsorokra, valamint megemlégtünk az angol lapok Patakkal foglalkozó beszámolóit is.

Három fejezet dokumentumokból nyert adatok statisztikai feldolgozásával készült. A többi fejezet írásakor szintén lehetőségünk volt a másodlagos források állításait több helyen elsődleges források adataival alátámasztani. A D/II. alfejezet elemzéseéhez az anyakönyvekből 2026 tanuló adatait rögzítettük, ezzel egy jelentős adatbázist hoztunk létre. A különböző források és módszerek elősegítették a **forráskritikát**.

A dolgozat felépítése

A dolgozatot öt nagy részre tagoltuk. A **Bevezető** a disszertáció fő logikai vonulatával, az idegen nyelvek tanításának változásával foglalkozik. A **Tradíciók és kihívások** című rész a hagyományokhoz ragaszkodó református iskolai képzés válságára hívja fel a figyelmet. A **Modernizációs kísérlet** című részben a modernizálási folyamat módozatainak keresését tárjuk fel. A **Modernizáció következményei** című részben a profilváltás által indukált átalakítási folyamatot szemléltetjük. Az **Utójáték** című rész a modernizálási folyamat megtorpanását tárja fel.

A politika és a nyelvoktatás című fejezettel az európai politikai, oktatáspolitikai helyzetre szándékoztunk utalni, egyben célja a fejezetnek a téma európai háttérének felvillantása.

A református oktatásügy a két világháború között című fejezet a téma korban való elhelyezését szolgálja. Több aspektusból elemeztük a református oktatásügy helyzetét és statisztikai mutatóit.

A Sárospataki Református Kollégium történetének 19. századi előzményei című fejezet elsősorban a kortársak véleményének bemutatásával idézi fel a kialakuló válsághelyzetet.

A jogakadémia szüneteltetésének kimondása című fejezet a válság mélypontjának szemléltetésére szolgál. A hosszan elhúzódó megoldatlan és nehezen kezelhető válság az intézmény egyik ágának átmeneti felszámolásához vezetett.

A Kapcsolatkeresés a vezető politikai elittel című fejezet bemutatja a kor azon említésre méltó politikusait (Horthy, Klebelsberg, Wekerle, H. Procter, Knox, Rothermere), akik kapcsolatba kerültek az iskola vezetőivel.

Az oktatás modernizálása és a felekezeti érdek című fejezet az intézményen belüli erőviszonyok megismertetésére, az érvek és ellenérvek ütköztetésére vállalkozik. A református felekezet és a Tiszáninneri Református Egyházkerület érdeke elsősorban a jó színvonalú lelkészképzés biztosítása, amihez elengedhetetlen a latin és a görög nyelv oktatása a gimnáziumban. Ugyanakkor fontos egy olyan középfokú oktatás megteremtése is, ami a politikai elit képzésére szolgál, és ezzel előkészíti az intézmény és a református felekezet érdekeinek minden szinten való megfelelő képviselését.

Külön fejezetet szenteltünk *Klebelsberg* Patakkaival kapcsolatos tevékenységének. Részben azért, mert valóban kiemelkedő szerepe volt az intézmény modernizálásában, másrészt pedig fontosnak tartottuk a Klebelsberggről szóló feltáró tanulmányok számának gyarapítását is.

A döntési mechanizmus áttekintése című fejezetben azzal a sajátos döntési rendszerrel foglalkoztunk, ami több évszázados változás útján alakult ki és a 20. század elején jellemezte a Sárospataki Református Kollégiumot. Ennek a hatása ma is kimutatható. Elsődleges források alapján elemeztük az 1931/32-es tanév legfontosabb döntéseit, a döntések hatását. Külön alfejezetet szenteltünk a gimnázium *tanári karának*. Ismertettük a tantestületben bekövetkező változásokat, a változások okait, a tantestület iskolán kívüli tevékenységét.

Empirikus vizsgálat segítségével követtük végig azt a változást, amit az új oktatási forma idézett elő az intézmény életében. Elemeztük a *tanulói rekrutáció* alapvető átalakulását. A D/III. fejezet az angol nyelv oktatásának első eredményeit és az intézmény szerkezeti átalakulását elemzi. A lelkészképzés stagnálása mellett dinamikus fejlődést mutatott a modern képzést nyújtó gimnázium.

Bemutattuk az 1945 és 1952 között végbement államosítási folyamat lépéseit is.

A dolgozat első részében a nagyobb egység taglalásától halad a kisebb egység történetének megformálása felé. Az első fejezettel ugyanis arra szeretnénk utalni, hogy Közép- Európában az oktatásügyben a 20. század első harmadában az egyik legfontosabb probléma a humanisztikus gimnáziumi képzés válsága, ami Magyarországon kívül is az élő nyelvek oktatásának kiterjesztésével volt megszüntethető. Néhány példa felvonultatásával konkrétan utalunk a nyelvoktatás és a politika szoros összefüggéseire.

A magyarországi református oktatásügy két világháború közötti helyzetének elemzése ugyancsak azért történik, hogy keretül szolgáljon a disszertáció fő témájához, a Sárospataki Református Kollégium gimnáziumának két világháború közötti történetéhez.

A disszertáció további részében, bár egy-egy fejezet bizonyos kérdés részletes kifejtésére vállalkozik, ugyanakkor sikerül időbeli sorrendiséget is kialakítani a fejezetek között. Így juthatunk el a 19. századi előzményektől a Kollégium válságának mélypontját jelentő jogakadémia szüneteltetésének kimondásán át az 1931. évi jubileumi ünnepségig, ami a válságból való felívelést jelenti.

Az időrendi sorrendben történő elemzést részben megszakítja a két empirikus anyagot feldolgozó fejezet, amelyek a tanári kar és az iskola tanulóifjúságának bemutatására vállalkoznak.

Majd visszatérésként az időbeli sorrendiség logikájához, az angol nyelv oktatásának első eredményeit taglaljuk, végül az angol oktatást megszüntető 1945 utáni eseményeket mutatja be a dolgozat.

Mindez úgy következik be, hogy utalunk az oktatás modernizálásának nemzeti és nemzetközi összefüggéseire is, a magyar revíziós törekvésekre, valamint az angolok azon felismerésére, hogy Trianon Magyarország számára rendkívül sérelmes volt.

A kutatás eredményei

A 20. század elején végbement gazdasági és politikai változások alapvetően új társadalmi környezetet hoztak létre az oktatás számára. Napirendre került a klasszikus nyelvek oktatásának visszaszorítása és az élő nyelvek oktatásának egyre nagyobb kiterjesztése. Az oktatáspolitikai döntéseket a napi politikai események és a gazdasági élet igényei közvetlenül befolyásolták.

Magyarországon az állam korlátozó tevékenysége ellenére nem beszélhetünk a felekezeti oktatással szembeni ellenséges magatartásról. A református egyháznak a két világháború között meg kell küzdenie a felekezetek között az oktatásügy terén kialakult helyzetének megőrzésért. Az iskolák fenntartásában fontos stratégiai eszközt láttak. Azt állíthatjuk, hogy a református egyház a jövő értelmiség képzésében megőrizte helyzetét, a lakosságban betöltött arányánál nagyobb arányban tartott fenn olyan jó színvonalú középfokú intézményeket, amelyek nem csupán a református értelmiség, hanem más felekezetek számára is biztosították az értelmiségi utánpótlást.

Kifejtettük fő témánk, a sárospataki gimnáziumi képzés modernizálásának 19. és 20. századi előzményeit. A régió, Sárospatak városa és a Kollégium fejlődése kölcsönhatásban állt egymással, ugyanakkor a Kollégium sorsára hatással voltak a református egyház döntései is.

Sárospatak városának fejlődése már a 19. század második felében messze elmaradt Miskolc fejlődésétől. Akadályozta a Kollégium fejlődését az a tény, hogy a református egyház a debreceni teológiai akadémia fejlesztését fontosabbnak tartotta, mint a sárospataki teológiai akadémia fejlődését. Az egyház álláspontja azzal magyarázható, hogy Debrecenben maga a város is többet áldozhatott az új egyetem létrehozására, így itt lehetősége volt a teológiai akadémianak arra, hogy beépüljön az egyetemi képzésbe. Patakon erre nem kínálkozott megfelelő keret. Sárospatak tehát mind Debrecennel, mind pedig Miskolccal szemben csatát veszített a 20. század elején. A város és a Kollégium problémáját még növelte az a tény, hogy a trianoni békeszerződés következtében periferikus helyzetbe került.

A Sárospataki Református Főiskola vezetői az iskola válságának megszüntetése érdekében kapcsolatba léptek a politikai vezető réteg több tagjával, többek között Horthy Miklós kormányzóval is. Feltártuk azokat a levéltári forrásokat, amelyek a kapcsolatkeresés különböző fázisaira utalnak.

A külső erők mozgósítása mellett a pataki oktatásügyi szakemberek körében a válságkezelés módjáról bontakozott ki vita. A vitában külön táborba kerültek a felekezeti teológiai oktatást támogató, a klasszikus nyelvek tanítását hangsúlyozó, valamint az oktatás modernizálását szükségesnek tartó, az általános felekezeti érdeket figyelembe vevő tanárok. Klebelsberg Kunó kormányzati feladatként kapta a református egyház kárpótlását jogakadémiája elvesztéséért. Mivel ismerte a református egyház tradicionális angol kapcsolatait, valamint azt a kormányzati koncepciót is, hogy a revíziós törekvések egyik legfőbb támogatója Anglia lehet, így Sárospatakon 1928-ban az angol nyelv oktatására tett javaslatot.

A Sárospataki Református Kollégium sajátos döntési mechanizmus segítségével tartotta fent önigazgatását. Mivel a Kollégium a két világháború között mind gazdasági, mind szakmai téren az állam korlátozó tevékenysége mellett jelentős önállósággal rendelkezett, és határozottan tudta képviselni a református egyházi érdekeket, így példája a helyi érdekek érvényre juttatásának folyamatában ma is jelentős hatást válthat ki.

A Kollégiumon belül a modernizációs lépések következtében lassú arányeltolódás indult meg. A gimnázium tanári kara mind számban, mind pedig minőségben emelkedést mutat. Az angoltanárok számának növekedése felkészíti az iskolát új feladatainak megoldására. A változások hatása az 1940-es évekre teljesedik ki.

Jelentős átalakuláson ment keresztül az iskolai rekrutáció. Az intézmény kilépett regionális helyzetéből és országos beiskolázási körzetű iskolává vált. 1939-re a gimnázium felső tagozatos tanulóinak 80%-a tanulta az angol nyelvet, amely arány jelentősen befolyásolta a tanulói populáció szociális és felekezeti összetételét.

Az angol nyelv tanulása új nyelvoktatási módszer meghonosítását tette szükségessé. Élénk kulturális kapcsolat bontakozott ki a magyarországi angol külképviselet és a sárospataki iskola között. A kulturális kapcsolatok bővítésének az volt a célja, hogy elmélyítse a politikai kapcsolatot Anglia és Magyarország között.

A második világháború után meginduló politikai változás Sárospatakon az egyházi iskola és az angol nyelv oktatásának felszámolását eredményezte, de a két világháború közötti modernizációs folyamat hatása ma is tetten érhető.

A szerző publikációi az értekezés tárgyában

Az idegen nyelvek oktatása Klebelsberg koncepciójában. *Valóság*, XLV. évf. (2002)
11.sz.22-28. p.

Egy megvalósult klebelsbergi koncepció (A sárospataki Angol Internátus) . Eötvös Kiadó ,
Budapest . (megjelenés alatt)

Az idegen nyelvek tanításának módszerei, a módszerek társadalmi és politikai összefüggései .
In Kiss Endre (szerk) : *Interdiszciplinális pedagógia és a tudás társadalma*. Debrecen,
2003, Debreceni Egyetem, BTK. Neveléstudományi Tanszék , 833-845. p.

70 évvel ezelőtt nyitotta meg kapuit az Angol Internátus . *SF*, 5. évf. (2001) 1.sz. 65-71.p.

A politika és az oktatáspolitikai kapcsolata Klebelsberg Kunó koncepciójában. *SF*, 6. évf.
(2002) 2. sz. 96-107. p.

Klebelsberg és Sárospatak. *SPF*, 17. évf. (1998) 33-43.p.

A sárospataki jogakadémia megszüntetése. *SPF*, 18.évf. (1999) 69-76. p.

A tanulói létszám változásának vizsgálata a Sárospataki Református Kollégium osztályaiban
1927-1938 . *SPF*, 19.évf. (2000) 81-86.

A Sárospataki Tanítóképző Intézet egyházi visszavétele 1929-ben. *SPF*, 19.évf (2000) 87-
90.

A Sárospataki Tanítóképző Intézet egyházi irányítás alá kerülésének előkészítése az 1920-as
években. *SPF* , 20. évf. (2001) 25-39.

Egy pataki professzor, dr. Újszászy Kálmán világszemlélete. *SPF*, 21. évf. (2002) 39-50.p.

A Sárospataki Református Kollégium tanárainak publikációs tevékenysége a két világháború
között. *SPF*, 22. évf. (2003) 69-82. p.

Rövidítések jegyzéke

SF Sárospataki Füzetek (A Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiájának
folyóirata) ISSN 1416-9878

SPF Sárospataki Pedagógiai Füzetek (A Comenius Tanítóképző Főiskola, majd a Miskolci
Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar kiadványa) ISSN O230 0 435 17